

Adam Lityński

Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec

adamlityn@interia.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0899-9130>

Prawo karne Polski „lubelskiej” (1944)*

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2022.030>

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) istniał zaledwie pół roku, ale był to czas szczególny. Niniejsze wybrane uwagi mają przybliżyć początki przekształcania polskiego prawa karnego materialnego, tak dobrze skodyfikowanego w II Rzeczypospolitej. Zaczęło się, jeszcze zanim PKWN przybył z Moskwy do Polski¹. W Moskwie 26 lipca 1944 r. PKWN podpisał dwa porozumienia z rządem radzieckim: jedno w sprawie polskiej granicy wschodniej (na Bugu), drugie o stosunkach między wodzem naczelnym Ar-

* Nazwę „Polska lubelska” w historiografii upowszechnił kawaler Orderu Virtuti Militari za służbę w AK, zastępca dyrektora Rozgłośni Polskiej RWE, Tadeusz Żencykowski (T. Żencykowski, *Polska lubelska 1944*, Warszawa 1990 i inne wydania), ale w podobnym kierunku szedł tytuł wspomnień Leona Chajna, wiceministra sprawiedliwości i szarej eminencji tego resortu w pierwszym powojennym pięcioleciu (L. Chajn, *Kiedy Lublin był Warszawą*, Warszawa 1964).

¹ Jak wiadomo, po ukonstytuowaniu się w Moskwie członkowie PKWN odlecieli do Polski dopiero 27 lipca 1944 r. rano po nocnym pożegnalnym bankiecie u Stalina na Kremlu. Na lotnisku w Chełmie wylądowali 27 lipca w godzinach popołudniowych. Nikt ich nie witał, w mieście zaś stwierdzili, że porządek publiczny utrzymują patrole Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa (podporządkowanego rządowi polskiemu) i że funkcjonuje już Delegatura Rządu. Zob. E. Osóbka-Morawski, *Dziennik polityczny 1943–1948* [wyd. Wydział Kształcenia Politycznego ZW ZSMP w Gdańsku, do użytku wewnątrzorganizacyjnego], Gdańsk 1981, s. 36; K. Kersten, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII–31 XII 1944*, Lublin 1965, s. 45; T. Żencykowski, op.cit., s. 23.

mii Czerwonej (Stalinem) a polską administracją na terenach tzw. wyzwolonych, czyli zajętych przez Armię Czerwoną. Porozumienie z 26 lipca 1944 r. przewidywało m.in., że w „strefie działań wojennych” zwierzchnia władza w sprawach związanych z prowadzeniem wojny będzie się znajdowała w rękach dowództwa wojsk radzieckich w okresie niezbędnym do realizacji operacji wojennych². Na terenach zajętych przez Armię Czerwoną, ale niezajmujących się już w strefie operacji wojennych, PKWN miał tworzyć jednostki administracji państwowej oraz zabezpieczać współdziałanie w sprawach wojskowych między polskimi władzami administracyjnymi a dowództwem Armii Czerwonej. Dla ówczesnych dziejów Polaków, a dziś dla niniejszych rozważań szczególnie ważny jest art. 7 porozumienia. Warto go więc dosłownie zacytować: „wszyscy ci, którzy wchodzą w skład wojsk radzieckich na terytorium Polski, będą podlegać jurysdykcji radzieckiego Wodza Naczelnego. Wszyscy zaś ci, którzy wchodzą w skład polskich sił zbrojnych, będą podlegać wojskowym ustawom i regulaminom polskim. Jurysdykcji tej będzie podlegać również ludność cywilna na terytorium polskim nawet w wypadkach dotyczących przestępstw popełnionych przeciwko wojskom radzieckim, z wyjątkiem przestępstw popełnionych w strefie operacji wojennych, które to przestępstwa podlegają jurysdykcji radzieckiego Wodza Naczelnego”. Był to więc przepis oddający sowieckim organom wojskowym (a najczęściej organom bezpieczeństwa) jurysdykcję nad obywatelami polskimi, w tym osobami cywilnymi. Porozumienie nie określało przy tym, jak – w sensie rozciągłości przestrzennej – należy rozumieć ową strefę. Nieco później uczyniły to natomiast, tajnie i na swoje potrzeby, władze sowieckie. Mianowicie 20 lutego 1945 r. Państwowy Komitet Obrony ZSRR, z przewodniczącym generalissimusem, podjął uchwałę dotyczącą

² Art. 1 stanowił: „W strefie działań wojennych na terytorium Polski po wkroczeniu wojsk radzieckich władza najwyższa i odpowiedzialność we wszystkich sprawach dotyczących wprowadzenia wojny, w okresie czasu niezbędnego dla przeprowadzenia operacji wojennych, koncentruje się w rękę naczelnego wodza wojsk radzieckich”. *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 8: *Styczeń 1940–grudzień 1945*, oprac. E. Basiński i in., Warszawa 1974, s. 56 oraz w: *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego 1943–1945. Wybór źródeł*, t. 4: *Działalność aparatu polityczno-wychowawczego*, oprac. I. Blum i in., Warszawa 1963, s. 273.

Polski, w której m.in. określił głębokość „pasa przyfrontowego” (ale nie „strefy operacji wojennych”) na 60 do 100 km od przedniej linii frontu³. W pasie tym „odpowiedzialność za bezpieczeństwo państwowe i ład społeczny złożono na dowodzących frontami i przedstawicielach NKWD”, przy czym „operacyjno-czekistowskie grupy i wojska NKWD” działające w obrębie pasa przyfrontowego zostały wręcz zobowiązane do dokonywania aresztowań „wrogich elementów”; do aresztowań tych zalecono włączać organy polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Powołując się na rzekome życzenie Rządu Tymczasowego, radziecka uchwała stanowiła o oddelegowaniu na potrzeby polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego doradców celem udzielenia „praktycznej pomocy w pracy, a także o przydzieleniu do dyspozycji tych doradców odpowiednich jednostek NKWD”⁴. Omawiane porozumienie stanowiło podstawę do aresztowania i wywożenia w głąb ZSRR żołnierzy Armii Krajowej (AK), działaczy politycznych Polski Podziemnej, zarówno osób wojskowych, jak i cywilnych; w tym stało się formalnoprawną podstawą do pociągnięcia do odpowiedzialności i postawienia przed sowieckim trybunałem wojskowym szesnastu przywódców z generałem Leopoldem Okulickim i Delegatem Rządu Janem Stanisławem Jankowskim na czele⁵.

Nie budzi wątpliwości, że niezależnie od uregulowań prawnych lub ich braku – prawnie lub całkowicie bezprawnie – radzieckie organy bezpieczeństwa i tak stosowałyby aresztowania i wszelakie represje, chodziło bowiem o zniewolenie Polski, podobnie jak innych krajów, które po Jałcie miały się stać państwami satelickimi. Jednym z wielu przejawów bezprawia mogą być bezzasadne aresz-

³ Zob. bliżej E. Duraczyński, *Generał Iwanow zaprasza. Przywódcy podziemnego państwa polskiego przed sądem moskiewskim*, Warszawa 1989, s. 130.

⁴ Z.A. Ziomba, *Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskie prawo karne w latach 1944–1956*, Warszawa 1997, s. 70; F. Gryciuk, P. Matusak, *Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944–1945. Wybór źródeł*, Siedlce 1995, s. 43 i n.; zob. też H. Różański, *Śladem wspomnień i dokumentów (1943–1948)*, Warszawa 1988, s. 186 i n.

⁵ Dokument cytuje E. Duraczyński, op.cit., s. 153.

towania i wywózki sędziów i prokuratorów⁶. Zagadnienie to nie ma jednak charakteru tylko teoretycznego, ponieważ po upadku komunizmu skutkowało w Polsce uprawnieniami do odszkodowań od Skarbu Państwa Rzeczypospolitej Polskiej dla osób represjonowanych lub ich małżonków albo dzieci lub rodziców. Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. stanowi, że odszkodowania przysługują osobom „represjonowanym przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub organy pozasądowe, działające na mocy porozumienia zawartego w dniu 26 lipca 1944 r. między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o stosunkach między radzieckim wodzem naczelnym a polską administracją po wkroczeniu wojsk radzieckich na terytorium Polski”⁷, a więc nie dotyczy represji sowieckich względem Polaków, jeżeli represje te nie znajdowały podstawy prawnej w omawianym porozumieniu.

Do obywateli polskich sądy radzieckie stosowały prawo karne ZSRR, a zwłaszcza art. 58 k.k. RSFR. Wprowadzony w życie w 1926 r., wówczas względnie syntetyczny, później rozbudowany, przetrwał do 1958 r. Był to artykuł obszerny, osiemnastopunktowy, swoją objętością i zakresem uregulowań równorzędny wobec niektórych polskich dekretów. „[...] wielki, potężny, hojny, rozgałęziony, wieloraki, wszechogarniający Pięćdziesiąty Ósmy, panując nad całym bogactwem przejawów życia nie tyle dzięki formalnemu brzmieniu swoich paragrafów, ile za sprawą ich dialektycznej i nadzwyczaj szerokiej interpretacji. Któż z nas nie odczuł jego wszechogarniającego uścisku? Zaiste, nie ma pod słońcem takiego wykroczenia, zamiaru, czynu ani rodzaju bezczynności, którego nie

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, dział: PZPR [AAN PZPR], sygn. 2810 (materiały Bieruta), s. 421–425; zob. L. Chajn, *Kiedy Lublin*, s. 78.

⁷ Art. 8 ust. 2a ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. z 1991 r. Nr 34, poz. 149; zm. Dz.U. z 1993 r. Nr 36, poz. 159), przy czym cytowany ust. 2a został dodany na podstawie art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 20 lutego 1993 r. zmieniającej ustawę o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. z 1993 r. Nr 36, poz. 159).

mogłaby dotknąć karząca ręka. Pięćdziesiątego Ósmego artykułu”⁸. Artykuł 58 k.k. RSFRP przewidywał najsurowsze kary, a interpretacja rozszerzała karalność nawet na sam zamiar podważenia lub osłabienia władzy radzieckiej, rządów robotniczo-chłopskich oraz podstawowych osiągnięć ekonomicznych i społecznych rewolucji proletariackiej: w odniesieniu do szpiegostwa wystarczyło sądom samo podejrzenie o szpiegostwo. Szesnastu przywódców Polski Podziemnej sądzono jako „grupę dywersyjną” i skazano z tego właśnie artykułu. Jak poprzednio wzmiankowano, jako podstawę prawną wszczęcia postępowania przez organy sowieckie oraz podstawę jurysdykcji Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR powołano porozumienie z 26 lipca 1944 r. z PKWN⁹. Podpisując wzmiankowane porozumienie, PKWN uprawomocnił zarówno poczynania radzieckich organów bezpieczeństwa względem obywateli polskich, jak i kompetencje radzieckich sądów, ale nadto nadał właściwość radzieckiemu prawu karnemu procesowemu i materialnemu.

Krajowa Rada Narodowa ratyfikowała omówione porozumienie 9 września 1944 r.¹⁰, ale tekst nigdy nie został ogłoszony w „Dzienniku Ustaw”, a opublikowała go jedynie „Wolna Polska” (Moskwa, nr 28 z 3 sierpnia 1944 r., s. 1) – gazeta, którą Stalin nakazał wydawać Wandzie Wasilewskiej jako organ Związku Patriotów Polskich.

⁸ A. Sołżenicyn, *Archipelag GUŁag 1918–1956. Próba dochodzenia literackiego*, t. 1, autoryzowany przekład z j. rosyjskiego J. Pomianowski, Warszawa 1990, s. 66; zob. też Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 января 1952 г., Москва 1952.

⁹ Zob. E. Duraczyński, op.cit., s. 153. W październiku 1989 r. Prokurator Generalny PRL zwrócił się do Prokuratury Generalnej ZSRR o wszczęcie postępowania rehabilitacyjnego. 19 kwietnia 1990 r. Plenum Sądu Najwyższego ZSRR orzekło, że w działalności oskarżonych nie było cech przestępstwa. W. Strzałkowski, *Przedmowa do: Proces Szesnastu. Dokumenty NKWD*, przedmowa i wyb. dokumentów W. Strzałkowski, noty, przypisy i bibliografia A. Chmielarz, A.K. Kunert, przeł. K. Stembrowicz, F. Zbiniewicz, Warszawa 1995, s. 7.

¹⁰ A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1: *Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe*, Warszawa 1996, s. 27; *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. 10, red. F. Tych, Warszawa 1986, s. 79; zob. także Z.A. Ziemia, op.cit., s. 69.

Z listy nowych aktów i przepisów prawa karnego wydanych przez PKWN chronologicznie pierwszy był dekret z 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz.U. z 1944 r. Nr 4, poz. 16). Dekret ten miał swoich poprzedników zarówno wśród aktów prawnych legalnych władz polskich na uchodźstwie, jak i w prawie ZSRR i w tzw. armii Berlinga (Polskich Siłach Zbrojnych w Związku Radzieckim). 30 marca 1943 r. Prezydent RP na uchodźstwie wydał dekret o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne (Dz.U. RP Londyn z 1943 r. Nr 3, poz. 6); był to pierwszy na świecie akt legislacyjny w przedmiocie zbrodni wojennych. Pierwowzór „sierpniówki” został wprowadzony w życie 30 maja 1944 r. i znalazł zastosowanie w Polskich Siłach Zbrojnych (PSZ) w ZSRR, przy czym tekst zastosowany w wojsku był dokładnym tłumaczeniem aktu radzieckiego z 19 kwietnia 1943 r.¹¹ Na ogół nie zauważa się, że przepisy karne o analogicznej w istocie treści zostały wprowadzone do Kodeksu karnego Wojska Polskiego z 23 września 1944 r. (Dz.U. Nr 6, poz. 27). Znamienne, że były to przepisy karne, w których podmiot przestępstwa miał charakter ogólny: przestępstwo to, aczkolwiek umieszczone w kodeksie wojskowym, mógł popełnić każdy, a nie tylko żołnierz. Był to efekt prac kodyfikacyjnych prowadzonych bez stosownej koordynacji między legislatorami wojskowymi i cywilnymi, co w warunkach 1944 r. można zrozumieć.

Dekret sierpniowy przewidywał karę śmierci za zabójstwa, znęcanie się oraz wszelkie formy prześladowania ludności cywilnej i jeńców wojennych, za donosicielstwo do władz okupacyjnych, a także karę więzienia za szantaż z żądaniem okupu w zamian za poniesienie donosu do władz niemieckich. Za udział w doko-

¹¹ A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003, s. 39; zob. też *Wojsko polskie na froncie wschodnim 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, wyb. i oprac. C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, Warszawa 1994, s. 61–63; A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 46, 63; zob. też idem, *Między 17 republiką a Polską „lubelską”. O źródłach wojskowego prawa karnego 1943–1945* [w druku w „Rocznikach Administracji i Prawa”].

nywaniu zabójstw oraz denuncjacje dekret przewidywał sankcję bezwzględnie określoną: karę śmierci (art. 1), a także przepadek całego mienia. Dekret ustalił odpowiedzialność karną również za sam udział „w organizacji przestępczej, powołanej lub uznanej przez władze państwa niemieckiego lub z nim sprzymierzonego” (art. 4), a jako organizacje przestępcze wyliczał „zwłaszcza”: NSDAP, SS, gestapo, SD, przy czym wyliczenie to – wprowadzone nowelą z 10 grudnia 1946 r. (Dz.U. z 1946 r. Nr 69, poz. 376) – było dostosowane¹² do wyroku norymberskiego Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, który uznał za przestępny udział w tych czterech organizacjach hitlerowskich¹³. Podstawę do sądenia takich zbrodniarzy z zastosowaniem wewnętrznego prawa karnego państwa, na którego terytorium popełniono zbrodnie wojenne, stworzyła już wcześniej Deklaracja moskiewska z 1 listopada 1943 r. trzech mocarstw oraz Porozumienie londyńskie z 8 sierpnia 1945 r.¹⁴

Warto zauważyć, że między 17 września 1939 a 22 czerwca 1941 r. ponad połowa terytorium Polski¹⁵ była okupowana przez

¹² Art. 10 Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (MTW) nakładał na sądy państw sygnatariuszy porozumienia londyńskiego z 8 sierpnia 1945 r. obowiązek przyjęcia ustaleń MTW co do przestępczego charakteru organizacji. Tekst Statutu zob. w: *Materiały norymberskie. Umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie votum*, oprac. i wstęp T. Cyprian, J. Sawicki, Warszawa 1948, s. 10, 236. Polska zgłosiła przystąpienie do porozumienia (umowy) londyńskiego 25 września 1945 r., ale ratyfikowała tę umowę dopiero w 1947 r. Zob. Dz.U. Nr 63, poz. 367 i 368.

¹³ Zob. T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, przedmowa W. Grosz, Warszawa 1948, s. 418 i n.; T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady norymberskie 1945–1955*, Warszawa 1956, s. 350 i n.; zob. też L. Kubicki, *Zbrodnie wojenne w świetle prawa polskiego*, Warszawa 1963, s. 138–139; a także wyrok SN z dnia 10 lutego 1948 r., Lu K 197/47, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1948, poz. 43.

¹⁴ Teksty obu dokumentów m.in. w: T. Cyprian, J. Sawicki, *Sprawy polskie w procesie norymberskim*, Poznań 1956, s. 15 i n.; Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367; L. Kubicki, op.cit., s. 138 i n.; zob. też L. Chajn, *O odpowiedzialności karnej hitlerowców i ich popleczników. (Na marginesie dekretu PKWN z dnia 31.8.1944 r.)*, w: L. Chajn, *Trzy lata demokratyzacji prawa i wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 1974, s. 11.

¹⁵ Wschodni agresor po 17 września 1939 r. zajął 51,7% terytorium II RP, ale wkrótce (10 października 1939 r.) Wileńszczyznę (6680 km²) ZSRR sprezentował Litwie w zamian za zgodę na utworzenie na Litwie radzieckich baz

ZSRR i tym samym stwierdzenie o państwie „sprzymierzonym” z Niemcami można było odnieść do władz sowieckich, co jednak w ówczesnych realiach było wykluczone. Dzięki syntetycznej konstrukcji dyspozycji ten krótki dekret objął pełny katalog pogwałceń praw i zwyczajów wojennych (zbrodnie wojenne), a także niektóre przestępstwa przeciwko ludzkości, uwzględniając najnowsze normy prawa międzynarodowego. Kodeks karny z 1932 r. nie mógł stanowić należytej podstawy do kwalifikowania zbrodni wojennych. Dekret sierpniowy nie obejmował natomiast zbrodni przeciwko pokojowi, jak np. przygotowywanie i wywołanie wojny. „Sierpniówka” była jednym z pierwszych na świecie aktów prawa karnego, dotyczących odpowiedzialności za zbrodnie wojenne w okresie drugiej wojny światowej.

Przepisy dekretu stosowało się do czynów popełnionych od 1 września 1939 do 9 maja 1945 r., a więc działały one wstecz. Czyny przewidziane w dekrecie były karalne już poprzednio, a dekret jedynie zaostrzał odpowiedzialność. Działanie wstecz w tym przypadku należy wyjątkowo uznać za uzasadnione; uzasadniały je zbrodnie ludobójstwa totalitaryzmu nazistowskiego. Dekret rozumiano jako prawo wyjątkowe¹⁶, ale nie przejściowe. Nowelizowany jako jedyny z wczesnych aktów karnych Polski Ludowej dekret sierpniowy częściowo (art. 1 ust. 1) obowiązuje nadal, co wynika z ustawy z dnia 22 kwietnia 1964 r. w sprawie wstrzymania biegu przedawnienia do sprawców najcięższych zbrodni hitlerowskich popełnionych w okresie drugiej wojny światowej (Dz.U. z 1964 r. Nr 15, poz. 86), a także wiąże się z uchwaloną 26 listopada 1968 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ konwencją potwierdzającą niestosowanie przedawnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości. Jak wspomniano, dekret sierpniowy odnoszono ówczesnie tylko do jednego z okupantów, tylko do jednego z mocarstw i jego

wojskowych. W czerwcu 1940 r. Armia Radziecka zajęła całą Litwę, a nowo „wybrany” parlament oraz rząd komunistyczny zwróciły się do Rady Najwyższej ZSRR z prośbą o przyłączenie do Związku Radzieckiego, czego ZSRR nie odmówił.

¹⁶ Wyrok SN z dnia 10 lutego 1948 r., Lu K 197/47, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1948, poz. 43.

funkcjonariuszy winnych zabójstw i znęcania się nad Polakami. Po 1990 r. teoretycznie powstały warunki ku temu, aby na podstawie „sierpniówki” za zbrodnie ludobójstwa oraz za inne zbrodnie komunistyczne odpowiadali funkcjonariusze polscy i sowieccy, winni zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami¹⁷. Słuszne w odczuciu społecznym przepisy karne „sierpniówki” szybko stały się narzędziem sądowego bezprawia. Ze szczególną perfidią, dla zohydzenia roli Polskiego Państwa Podziemnego, przepisy tego dekretu stały się podstawą prawną do wysuwania oskarżeń i skazywania żołnierzy AK oraz działaczy politycznych podziemia z lat wojny, jak też prawdziwych i domniemanych przeciwników politycznych. Bojowników i niekiedy bohaterów walk o niepodległą Polskę skazywano na podstawie tych samych przepisów, co zbrodniarzy hitlerowskich. Aby dodatkowo poniżyć żołnierzy AK, więziono ich wspólnie ze zbrodniarzami hitlerowskimi, co m.in. opisał w swojej głośnej książce Kazimierz Moczarski (*Rozmowy z katem*). Natomiast ścigania kolaborantów i agentów gestapo bardzo wcześnie zaprzestano: ludzie mający nieczyste sumienie i coś do ukrycia przed społeczeństwem byli chętnie wykorzystywani przez komunistów¹⁸. Skazywanie żołnierzy AK oraz działaczy politycznych Polskiego Państwa Podziemnego miało dowodzić tezy o współdziałaniu „londyńskiego” podziemia z faszystami. Na podstawie przepisów „sierpniówki” m.in. skazano na karę śmierci generała Augusta Emila Fieldorfa „Nila”.

Zwrot polityczny, dokonany przez PPR na początku października 1944 r., przy okazji znacznie wzmógł akcję represyjną¹⁹. Na to wszystko nałożył się znany już dziś nacisk osobisty Stalina i jego

¹⁷ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013, s. 114–116 oraz 183–185.

¹⁸ Zob. Z. Błazyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, wstęp J. Nowak-Jeziorański, Londyn 1985, s. 125 i n., passim; [J. Światło], *Za kulisami bezpieki i partii*, Wyd. Komitetu Wolnej Europy [b.m.d.], s. 30 i n., passim.

¹⁹ Zob. dyskusja na posiedzeniu KC PPR 9 października 1944 r., gdzie zadecydowano o zwrocie w kierunku represji. *Protokół z posiedzenia KC dnia 9 października 1944 r.*, w: *Dokumenty do dziejów PRL, z. 2: Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944–1945*, oprac. A. Kocharński, Warszawa 1992, s. 16 i n.

słynne ostrzeżenie komunistów polskich: *pieriestroitsja ili ustupit*²⁰. Zapoczątkowana wówczas faza terroru miała rozmaite oblicza, z których chyba terror pozaprawny odgrywał rolę pierwszorzędą; terrorowi – jak zawsze w ustroju totalitarnym – towarzyszyła propaganda, ale w omawianym tu zakresie ustawodawczym zwrot październikowy 1944 r. skutkował dekretem z 30 października tego roku o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r. Nr 10, poz. 50). Ten niewielki akt prawny (18 artykułów) był o tyle wszechstronny, że wkroczył we wszystkie płaszczyzny wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych natury politycznej. Najbardziej rzucał się w oczy i był podnoszony jego represyjny charakter w zakresie sankcji: na 11 artykułów karnomaterialnych istniało 11 zagrożeń karą śmierci, do czego dochodziła konfiskata mienia w całości lub części. Do tego należy dodać zarówno nieostry charakter dyspozycji, operowanie nazwą dyspozycją karną, jak i wprowadzenie do ustawodawstwa polskiego karalności stanów faktycznych prawa polskiemu nieznanych, w tym karalności śmiercią za niedoniesienie „w porę”. Rządziej zauważa się, że dekret nakazał – w odniesieniu do czynów w nim przewidzianych – stosowanie części ogólnej Kodeksu karnego Wojska Polskiego, znacznie mniej korzystnej dla podsądnego. Sprawy z dekretu o ochronie Państwa zostały poddane jurysdykcji sądów wojskowych, a dochodzenie oddano alternatywnie organom bezpieczeństwa publicznego lub prokuratorowi wojskowemu (art. 16). To ten dekret przepisy art. 85–99 i 101–103 (zbrodnie stanu) k.k. WP rozciągał także na osoby cywilne i poddawał je w tym zakresie sądom wojskowym (art. 14).

Wielce uległy wobec władz komunistycznych długoletni pierwszy prezes Sądu Najwyższego Wacław Barcikowski jeszcze w czasach komunistycznych pisał w swoich wspomnieniach: „[...] rozczarowywałem się również i tym, że forsowano drakońskie przepisy o ochronie państwa. Okres istotnie trudny, z wrogiem zewnętrznym i wewnętrznym, wymagał i uzasadniał konieczności stosowania twardych środków przymusu. Uważałem jednak, że szafowanie

²⁰ Ibidem, s. 19; zob. też W. Gomułka, *Pamiętniki*, t. 2, red. A. Werblan, Warszawa 1994, s. 467 i n.; K. Kersten, *Terror na przełomie wojny i pokoju. Lipiec 1944–lipiec 1945*, „Aneks” 1988, z. 51–52, s. 101 i passim.

karą śmierci po okresie okupacji, kiedy śmierć groziła na każdym kroku z ręki wroga, wywoła złe wrażenie w społeczeństwie [...] raziło tak szerokie stosowanie kary śmierci już w samym założeniu”²¹. Podobnie krytycznie Barcikowski wypowiadał się o tym, że „prowadzenie spraw związanych z bezpieczeństwem państwa powierzono organom Bezpieczeństwa Publicznego, a orzekanie – sądom wojskowym. Te słuszne decyzje niosłyby za sobą pełną sprawiedliwość, gdyby towarzyszył im ścisły dobór kadr, odpowiedni do intencji prawodawcy. Niestety, w trudnym okresie powojennym do organów bezpieczeństwa dostawało się wielu przygodnych ludzi. [...] Ileż mętów społecznych, ukrywających swoją przeszłość, dostało się wówczas do resortu bezpieczeństwa! Ileż popełniono nadużyć! Ilu uczciwych obywateli padło ofiarą różnych szubrawców!”²².

Kilka miesięcy Polski „lubelskiej” to także nowe wojskowe prawo karne. Pełne meandrowe dzieje kodyfikacji wojskowych, zapoczątkowane w ZSRR w 1943 r., to odrębne i duże zagadnienie, o którym osobno wielokrotnie pisałem, jak też edytowałem liczne źródła archiwalne²³. Tutaj przypomnijmy tylko, że politycznie zawile prace

²¹ W. Barcikowski, *W kręgu prawa i polityki. Wspomnienia z lat 1919–1956*, zebrał, oprac. i wstępem opatrzył W. Barcikowski, Katowice 1988, s. 147–148.

²² *Ibidem*, s. 148.

²³ O wprowadzonym w życie uchwałą Związku Patriotów Polskich z dnia 7 lipca 1943 r. Kodeksie karnym wojskowym Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR pisałem i edycji źródłowej tekstu tego kodeksu dokonałem w: A. Lityński, *Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Wydawnictwo I Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR 1943*, „Z Dziejów Prawa” 2006, cz. 8, s. 207–223. Analizę treści tego kodeksu przeprowadziłem w: *idem*, *Rok 1943 w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR: tworzenie wojskowego prawa sądowego*, w: *Historia prawa – historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski, Poznań 1994; zob. także *idem*, *O ustanowieniu i upadku tzw. Kodeksu wojskowego Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR*, „Z Dziejów Prawa” 2006, cz. 8; *idem*, *Początki służby sprawiedliwości w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR (1943 r.)*, w: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1995; *idem*, *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r.*, „Prawo i Sprawiedliwość” 1996, t. 39; *idem*, *Z problematyki legalności pierwszych aktów prawnych Polski Ludowej. W związku z orzeczeniem Izby Wojskowej Sądu Najwyższego z 19 czerwca 2001 r. (WKN 13/01)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. 9, cz. 2, s. 458 i n.; *idem*, *Między 17 republiką a Polską „lubelską”*, *passim*.

kodyfikacyjne dały efekt w postaci dwóch kodyfikacji wojskowych: z 23 września 1944 r. (kodeks karny materialny oraz ustroj sądów i prokuratury²⁴) oraz z 23 czerwca 1945 r. (kodeks wojskowego postępowania karnego²⁵). Nieco później ówczesni teoretycy prawa pisali: „Zgodnie z tymi przepisami zostały poddane właściwości sądów wojskowych nie tylko sprawy o przestępstwa osób wojskowych, lecz również sprawy o przestępstwa kontrrewolucyjne, popełnione przez osoby cywilne. W ten sposób sądom wojskowym została powierzona ochrona państwa ludowego przed zbrodniami szpiegostwa, sabotażu, dywersji, walka z działalnością band zbrojnych itp. Sądy wojskowe stały się w tym samym czasie głównym czynnikiem realizującym na odcinku karnym wymiaru sprawiedliwości funkcję tłumienia oporu klas wrogich”²⁶, a prawo karne ma wypełniać „bardzo poważną **funkcję dławienia oporu wroga klasowego**”²⁷. Wzorem był Andriej Wyszynskij, który uczył, że „zadaniem radzieckiego, socjalistycznego prawa jest przełamanie oporu wrogów klasowych i ich agentur, zabezpieczenie budownictwa socjalistycznego, wzmocnienie nowych, socjalistycznych stosunków społecznych oraz całego radzieckiego ładu prawnego”²⁸. Nie tyle wymierzanie sprawiedliwości, ile łamanie oporu wroga klasowego to zadania sądów i prawa. Kodeks karny WP oraz sądy wojskowe w Polsce Ludowej odegrały w tym dziele rolę szczególnie ważną.

²⁴ Dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks karny Wojska Polskiego (Dz.U. Nr 6, poz. 27) oraz dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej (Dz.U. Nr 6, poz. 29).

²⁵ Dekret PKWN z dnia 23 czerwca 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (Dz.U. z 1945 r. Nr 36, poz. 216).

²⁶ K. Czajkowski, L. Schaff, W. Siedlecki, *Prawo sądowe*, w: *Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944–1954. Zbiór studiów*, red. L. Kurowski, Warszawa 1955, s. 321.

²⁷ I. Andrejew, L. Lernell, J. Sawicki, *Prawo karne Polski Ludowej. Wiadomości ogólne*, Warszawa 1954, s. 220, podkreślenie w oryginale – A.L.

²⁸ A. Wyszynskij, *Teoria dowodów sądowych w prawie radzieckim*, przeł. J. Litwin, L. Schaff, Warszawa 1949, s. 27.

STRESZCZENIE

Prawo karne Polski „lubelskiej” (1944)

PKWN 26 lipca 1944 r. podpisał porozumienie z wodzem naczelnym Armii Czerwonej (Stalinem). Na mocy tego porozumienia władze sowieckie mogły aresztować obywateli polskich. Czyniły to masowo i wywoziły Polaków do ZSRR. Jesienią 1944 r. komuniści wprowadzili w Polsce terror. Służył temu m.in. dekret z 30 października 1944 r. o ochronie Państwa. Dekret ten przewidywał karę śmierci w jedenastu przypadkach. Kara śmierci groziła nawet za posiadanie radia, jak również za niedoniesienie o przestępstwach przewidzianych w tym dekreście. Denuncjacje – zgodnie z wzorcami sowieckimi – były obowiązkowe. Podobnie represyjny był Kodeks karny Wojska Polskiego z 23 września 1944 r.; na jego podstawie skazywano także osoby cywilne.

Słowa kluczowe: Polska po 1944 r.; komunizm; prawo karne; wzorce sowieckie; represje

SUMMARY

Criminal law of the “Lublin” Poland (1944)

On July 26, 1944 PKWN signed an agreement with the commander in chief of the Red Army (Stalin). On the basis of this agreement, soviet authorities could arrest Polish citizens. They did it on a massive scale and deported Poles to the USSR. Since autumn 1944, communists terrorized Poland. This was done, among others, on the basis of the October 30, 1944 protection of state decree. The decree provided for the death penalty eleven times. The death penalty was imposed even for the possession of a radio station and for not reporting about the crimes provided for in the decree. Denunciations were mandatory. These were the Soviet patterns. The Criminal Code of the Polish Army of September 23, 1944 was similarly repressive; civilians were also sentenced on the basis of it.

Keywords: Poland after 1944; communism; criminal law; soviet patterns; repressive measures

BIBLIOGRAFIA

- Andrejew I., Lernell L., Sawicki J., *Prawo karne Polski Ludowej. Wiadomości ogólne*, Warszawa 1954.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, dział: PZPR [AAN PZPR], sygn. 2810 (materiały Bieruta).
- Archiwum Ruchu Robotniczego, t. 10*, red. F. Tych, Warszawa 1986.
- Barcikowski W., *W kręgu prawa i polityki. Wspomnienia z lat 1919–1956*, zebrał, oprac. i wstępem opatrzył W. Barcikowski, Katowice 1988.
- Błażyński Z., *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, wstęp J. Nowak-Jeziorański, Londyn 1985.
- Chajm L., *Kiedy Lublin był Warszawą*, Warszawa 1964.
- Chajm L., *O odpowiedzialności karnej hitlerowców i ich popleczników. (Na marginesie dekretu PKWN z dnia 31.8.1944 r.)*, w: L. Chajm, *Trzy lata demokratyzacji prawa i wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 1974.
- Cyprian T., Sawicki J., *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, przedmowa W. Grosz, Warszawa 1948.
- Cyprian T., Sawicki J., *Sprawy polskie w procesie norymberskim*, Poznań 1956.
- Cyprian T., Sawicki J., *Walka o zasady norymberskie 1945–1955*, Warszawa 1956.
- Czajkowski K., Schaff L., Siedlecki W., *Prawo sądowe*, w: *Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944–1954. Zbiór studiów*, red. L. Kurowski, Warszawa 1955.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. 8: Styczeń 1940–grudzień 1945*, oprac. E. Basiński i in., Warszawa 1974.
- Duraczyński E., *Generał Iwanow zaprasza. Przywódca podziemnego państwa polskiego przed sądem moskiewskim*, Warszawa 1989.
- Gomułka W., *Pamiętniki, t. 2*, red. A. Werblan, Warszawa 1994.
- Kersten K., *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII–31 XII 1944*, Lublin 1965.
- Kersten K., *Terror na przelomie wojny i pokoju. Lipiec 1944–lipiec 1945*, „Aneks” 1988, z. 51–52.
- Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny, t. 1: Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe*, Warszawa 1996.
- Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Wydawnictwo I Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR 1943*, „Z Dziejów Prawa” 2006, cz. 8 [edycja tekstu źródłowego A. Lityński].

- Kubicki L., *Zbrodnie wojenne w świetle prawa polskiego*, Warszawa 1963.
- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013.
- Lityński A., *Między 17 republiką a Polską „lubelską”. O źródłach wojскоwego prawa karnego 1943–1945* [w druku w „Rocznikach Administracji i Prawa”].
- Lityński A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Lityński A., *O ustanowieniu i upadku tzw. Kodeksu wojскоwego Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR*, „Z Dziejów Prawa” 2006, cz. 8.
- Lityński A., *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojскоwe przed wrześniem 1944 r.*, „Prawo i Sprawiedliwość” 1996, t. 39.
- Lityński A., *Początki służby sprawiedliwości w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR (1943 r.)*, w: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1995.
- Lityński A., *Rok 1943 w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR: tworzenie wojскоwego prawa sądownego*, w: *Historia prawa – historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski, Poznań 1994.
- Lityński A., *Z problematyki legalności pierwszych aktów prawnych Polski Ludowej. W związku z orzeczeniem Izby Wojскоwej Sądu Najwyższego z 19 czerwca 2001 r. (WKN 13/01)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. 9, cz. 2.
- Materiały norymberskie. Umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie votum*, oprac. i wstęp T. Cyprian, J. Sawicki, Warszawa 1948.
- Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego 1943–1945. Wybór źródeł*, t. 4: *Działalność aparatu polityczno-wychowawczego*, oprac. I. Blum i in., Warszawa 1963.
- Osóbka-Morawski E., *Dziennik polityczny 1943–1948* [wyd. Wydział Kształcenia Politycznego ZW ZSMP w Gdańsku, do użytku wewnątrzorganizacyjnego], Gdańsk 1981.
- Protokół z posiedzenia KC dnia 9 października 1944 r.*, w: *Dokumenty do dziejów PRL*, z. 2: *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944–1945*, oprac. A. Kochański, Warszawa 1992.
- Sołżenicyn A., *Archipelag GUŁag 1918–1956. Próba dochodzenia literackiego*, t. 1, autoryzowany przekład z j. rosyjskiego J. Pomianowski, Warszawa 1990.
- Strzałkowski W., *Przedmowa do: Proces Szesnastu. Dokumenty NKWD*, przedmowa i wyb. dokumentów W. Strzałkowski, noty, przypisy i biblio-

- grafia A. Chmielarz, A.K. Kunert, przeł. K. Stembrowicz, F. Zbiniewicz, Warszawa 1995.
- Światło J., *Za kulisami bezpieki i partii*, Wyd. Komitetu Wolnej Europy [b.m.d.].
- Ugolownyj kodeks RSFSR. Oficialnyj tekst s izmienenijami na 1 janwarja 1952 g.*, Gosudarstviennoje izdatielstwo juridiczeskoj litieratury, Moskva 1952.
- Ugołownoje zakonodatielstwo SSSR i sojuznych riespublik. Sbornik (Osnownyje zakonodatielnyje akty)*, red. D.S. Kariev, Gosudarstviennoje izdatielstwo juridiczeskoj litieratury, Moskva 1957.
- Wesołowski A., *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003.
- Wojsko polskie na froncie wschodnim 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, wyb. i oprac. C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, Warszawa 1994.
- Wyszynskij A., *Teoria dowodów sądowych w prawie radzieckim*, przeł. J. Litwin, L. Schaff, Warszawa 1949.
- Ziomba Z.A., *Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskie prawo karne w latach 1944–1956*, Warszawa 1997.
- Żenczykowski T., *Polska lubelska 1944*, Warszawa 1990.
- Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (Основные законодательные акты)*, ред. Д.С. Карев, Москва 1957.
- Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 января 1952 г.*, Государственное издательство юридической литературы, Москва 1952.